

Наталія БОБРОВНИЦЬКА

ОСОБЛИВОСТІ ВІРШУВАННЯ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

(за збіркою «Пісні рідного села»,
уклад. А. Путь)

У статті порушується проблема специфіки функціонування народного віршування у піснях Житомирщини за збіркою «Пісні рідного села» в упорядкуванні А. Путь. Проаналізовано особливості ритміки, рими, строфіки та фоніки різних жанрів. Розраховано на фольклористів, літературознавців та всіх любителів народної поезії.

Ключові слова: народне віршування, ритмічна структура, віршовий розмір пісні, рима, строфіка, фоніка народного віршування.

© Н. БОБРОВНИЦЬКА, 2013

Пісня — унікальне джерело пізнання для фольклористів та етнологів, істориків і соціологів, які вивчають складні життєві процеси становлення світогляду народу, його самобутні звичаї і вірування. Кожна нова епоха в історії народу приносила нові пісні, спричинявала появу нових фольклорних жанрів, де відбивалися особливості побуту і суспільні відносини.

Збирання, записування та дослідження особливостей українських народних пісень: їх змісту, тематики, образів, поезики є справою багатьох фольклористів, як сучасників, так і дослідників ХІХ—ХХ століття.

Досі вийшло у світ багато різноманітних збірок, серед яких і регіональні, що репрезентують фольклор конкретної місцевості. Житомирщина — унікальний край із погляду збереження архаїчних форм традиційної творчості, зокрема і пісенної.

Систематичне записування і вивчення фольклору Житомирщини розпочалося у другій половині ХІХ ст. Серед записувачів і дослідників цього краю багато письменників, філологів, а також людей, які за родом своїх занять і професійних уподобань далекі від філології, але залюблені в пісні. До них належить укладач збірки «Пісні рідного села» Андрій Леонтиїнович Путь (кандидат біологічних наук АН УРСР). Його родина була однією з найспівучіших у селі Райках Бердичівського району, що на Житомирщині.

А. Путь записав кілька сотень народних пісень з мелодіями. До збірки ввійшли тільки ті, що відомі лише в Райках або в найближчих околицях і становлять особливий інтерес як для фольклористів, так і для шанувальників народної пісенності взагалі. Матеріали майже повністю охоплюють жанровий спектр українського пісенного фольклору. Сюди ввійшли зразки календарно-обрядового циклу, історичні й козацькі, чумацькі, рекрутські й солдатські, побутові пісні. Подано також жартівливі народні романси, складені на слова відомих і невідомих поетів.

До невеликої збірки М. Гордійчук написав вступну статтю «Пісні в записах Андрія Путь», в якій він розповідає про укладача, його працю та записи пісень, про представлені жанри. Вийшла й невелика замітка-рецензія Й. Федаса перед статтею «Досліджується... казка» в газеті «Друг читача», де вказано, що збірка є значним фольклорним здобутком, також перераховано жанри збірки. Ніяких зауважень щодо особливостей їх віршування у рецензіях немає. Тим цікавішим є аналіз обраної збірки з цього погляду.

Ми проаналізували календарно-обрядові, соціально-побутові та побутові пісні збірки за таки-

ми параметрами: особливості ритміки, рими, строфіки та фоніки. Виявили ряд рис віршування, спільних для кожного з жанрів та всіх пісень загалом. З'ясували й відмінні особливості кожного з них.

Календарно-обрядова лірика аналізованої збірки має як ряд спільних для всіх творів особливостей, так і відмінні риси. Спільними переважно є особливості строфіки, а саме тип римування — суміжне та дворядкова строфічна будова у більшості пісень усіх циклів. Також рима або за її відсутності клаузули переважно жіночі і чоловічі, або жіночо-чоловічі, якщо рима є, то вона найчастіше точна, іменникова, дієслівна або поєднуються ці дві. Рідше з'являються дактилічні рими або клаузули. Часто у піснях зустрічається і внутрішня рима. Наприклад, у веснянці «Ой травко-муравко» (курсив наш. — Н. Б.):

— Ой травко-муравко,
Чом же ти не зелена?
Чи коники потоптали?
Чи гусоньки пощипали? [5, с. 7].

А далі ще: жовтими-золотими, личаними-рядняними. Теж саме у колядках «Бігла теличка із березничка», яка названа за першим рядком, «Ой під вербою, під похильною» (вербою-похильною, грає-співає, любила-купила, любила-зробила, любила-навчила, паниче-хлопче.)

У багатьох піснях серед фонологічних особливостей асонанс «а»-«о», рідше «и». Характерні також повтори окремих слів, словосполучень чи й цілих рядків, особливо повторення останнього рядка попередньої строфи у першому рядку наступної.

Відмінними рисами веснянок, купальських, колядок та щедрівок є їх ритмічна будова. У веснянках переважає шести- або восьмискладник різної будови (3+3), (4+2), (2+4), (4+4), також вони поєднуються. Іноді вони змінюються три-, п'яти-, семи- чи дев'ятискладником у окремих рядках.

Веснянка «А ми поле виорем» схожа за типом з «А ми просо сіяли». Ще О. Потебня у першому томі монографії «Пояснення малоросійських та споріднених народних пісень» зазначав, що розмір пісні «А ми просо сіяли» є (4+3+3) [6, с. 45]. Купальські пісні в аналізованому збірнику мають в основному розмір (5+4)2, крім пісні «Ой за гору сонечко сідає» розмір (4+4+3)2, за винятком 1-го і 4-го рядків, в останніх трьох змінюється на (4+4+4). О. Потебня у згаданій праці зауважував, що розмір (5+4)2, в якому другий метр може

розтягуватись до п'яти складів, настільки ж характерний для весняних і літніх дівочих пісень, як розмір (5+5)2 з приспівом — для колядок [6, с. 231].

О. Потебня у другому томі праці «Пояснення малоросійських та споріднених народних пісень» підкреслював, що вірш малоруської колядки, частково й однакової за змістом щедрівки є (5+5) з приспівом [10, с. 1]. У збірці А. Путь рефрен переважно чотирискладовий, хоча О. Потебня писав, що приспів може починатися з чотирьох-, п'яти- чи трискладової стопи. Він поділяв будову приспіву на три типи. Перший з яких рефрен, що складається з чотирьох складів, наприклад «Ой дай Боже» [10, с. 1], — саме таким є він у аналізованій збірці пісень. Винятком є лише колядка «Бігла теличка із березничка» розмір (5+5)+4+(4+5)+4+7*4+4+(4+4). Наведена тільки одна щедрівка, розмір якої визначається як (4+4).

Соціально-побутові пісні збірки поділені так: історичні й козацькі, чумацькі, рекрутські й солдатські. Всі вони мають як спільні, так і відмінні риси. Простежимо їх особливості.

Історичним та козацьким пісням збірки притаманні такі спільні риси: переважно дворядкова або чотирирядкова строфічна будова, римування суміжне або перехресне у чотирирядкових строфах. Рима переважно жіноча, хоча подекуди з'являються чоловіча, дактилічна, жіночо-чоловіча, найчастіше іменниково-дієслівна, не завжди точна (особливо у чотирирядкових строфах). Наприклад, у пісні «Ой з-за лісу, з-за чорного» (курсив наш. — Н. Б.):

Ой з-за лісу, з-за чорного,
З-за темного гаю.
Ой крикнули козаченьки:
«Втікаймо, Нечая!» [6, с. 26].

Ми виділили лише точну риму, два ж рядки не римуються між собою. Те ж саме й у «Я сьогодні тут», «По городку ходжу», «Ой чи будеш, дівчинонько», «Тиха вода, тиха вода» та інші.

Фонологічному рівню властиві асонанси «а»-«о», «и». Властиві численні повтори слів, словосполучень і навіть цілих рядків, а також вживання зменшено-пестливої лексики, які впливають на розмір пісні та частково на її строфічну будову.

Відрізняються пісні розміром, який коливається від п'ятискладника до шістнадцятискладника різної будови. В одній пісні може поєднуватись кілька розмірів, наприклад, шести- та восьмискладник, дванадцяти- і чо-

тиринадцятискладник будови (6+6)+(8+6), чотирнадцяти- і шістнадцятискладник типу (8+6)+(10+6).

Чумацьким, рекрутським та солдатським пісням збірки притаманні такі спільні риси: особливості рими, переважно жіночої, хоча двом останнім жанрам притаманні також дактилічні та чоловічі клаузули. Зовнішня рима найчастіше іменниково-дієслівна та не завжди точна, іноді відсутня взагалі, через що і тип римування точно визначити неможливо. На рівні строфіки найчастіше зустрічається чотирирядкова строфа з римуванням типу *абвб*, хоча іноді повтор рядків двічі спричиняє появу трирядкової (замість дворядкової) і відповідно тип римування *ааа ббб* і т. д., або ж з чотирирядкової строфи утворюється шестирядкова. Дуже часто на ритмічну будову пісень, їх розмір впливає вживання вигуків «гей», «ой» («Ой чумаче, чумаче», «Ой горе тій чайці», «Ой у полі та два явори», «Сине море засинілося», «Ти, береза, суха, не зелена», «Ой у полі, в полі», «Ой поля ж ви, поля», «Ой за двором, за двором»), а в деяких він повторюється в кожній строфі та півстрофі. Наприклад, у пісні «Ой наорали та насяяли» (курсивна розмітка наша. — Н. Б.):

Ой наорали та насяяли,
Нікому збирати.
Ой поїхали та чумаченьки
В Молдаву гуляти [6, с. 47].

Багатьом чумацьким, рекрутським та солдатським пісням, як і історичним, властиве вживання зменшено-пестливої лексики, а також повної нестягненої або неповної стягненої форми прикметників, дієприкметників, займенників, що характерно для народнопоетичної мови. Щодо фонологічного рівня, то переважній більшості пісень вказаних жанрів властиві асонанси «а»-«о», рідше «и»-«і» та алітерація шиплячих, свистячих, а в рекрутських та солдатських ще й «р».

Відрізняється ритмічна будова пісень. Найчастіше в одній пісні поєднується кілька розмірів. У цих жанрах зустрічаються розміри від шести-, семи-, восьми-, дев'яти- до тринадцятискладників різної будови, проте найчастіше вжито десяти- та дванадцятискладники, які поєднуються з іншими.

До побутових ввійшли пісні про кохання та жартівливі. Розглянемо кожен жанр окремо.

Пісням про кохання збірки притаманні такі спільні риси: кінцева рима переважно жіноча, хоча зустрічаються чоловічі та жіночі клаузули, дієслівно-іменникова, переважно точна. Фонологічні особли-

вості теж об'єднують спільними ознаками асонансу «а», «о», «е» та алітерації найчастіше шиплячих. На строфічну будову впливає повтор тих чи інших рядків однієї строфи. Найчастіше тут зустрічається чотирирядкова або шестирядкова строфа, яка утворюється саме завдяки повторам рядків. Римування переважно перехресне типу *абвб* *гдед* або *абвбвб* і т. д. («Ой ти, дівчино», «Зозуля кувала», «В кінці греблі шумлять верби», «Ой одну люблю, другу люблю» та інші). Хоча є пісні і з суміжним («Попід мостом трава росла») або потрійним римуванням («Чого, соловей, не рано встаєш»), а зустрічаються й такі, де змінюється кілька типів римування. У пісні «Журба ж мене сушить» тип римування не є чистим, змінюється з перехресного на всеохоплююче або суміжне.

Є також пісні, в яких через відсутність кінцевої рими тип римування практично визначити неможливо, як от «Зайшло сонце, зайшло ясне»:

Зайшло сонце, зайшло ясне
За сад-виноград...

Цілуйтеся, милуйтеся
Цей останній раз [6, с. 67],

але в цій пісні присутня внутрішня рима (курсив наш. — Н. Б.).

Відмінним є віршовий розмір пісень: від восьми- до п'ятнадцятискладника з різною будовою. В основному в одній пісні — один розмір, подекуди поєднується два, але бувають і такі, де розмір відрізняється майже в кожній строфі, наприклад, у пісні «Ой учора орав» віршовий розмір змінюється, з десяти-, одинадцяти- на дванадцятискладник, або навпаки, з різною будовою. Для дотримання того чи іншого розміру найчастіше вживається зменшено-пестлива лексика, а також стягнені чи нестягнені форми прикметників.

Жартівливим пісням Житомирщини у збірці, укладеній А. Путем, властиві такі спільні риси: рими переважно жіночі або жіночо-чоловічі, іменниково-дієслівні, переважно точні. Чотири- або шестирядкова строфічна будова. Римування може бути як перехресним типу *абвб* («Ой зацвіла синя квітка») або *абаб* («Якби я був полтавським соцьким»), так і суміжним та навіть суцільним *АААА ББББ* («Пішов би я погуляв» та «Ой мати, мати, мати»). Зустрічаються також внутрішні рими, як от у пісні «Вітер віє, сонце гріє» (курсив наш. — Н. Б.):

...Молотити, ні косити,
Жати не нагнеться... [6, с. 129].

Відмінним є віршовий розмір: від восьми- до сімнадцятискладника, на нього впливають подвійні повтори рядків або півстроф. Характерним є те, що на відміну від ліричних пісень тут практично не вживається зменшено-пестлива лексика та стягнені або нестягнені форми прикметників, дієприкметників тощо.

Кожен із проаналізованих жанрів народних пісень Житомирщини у збірці, укладеній А. Путем, має свої відмінні риси у ритмічному малюнку, особливостях рими, строфіки та фоніки. Найчастіше ці відмінності виявляються саме у віршовому розмірі пісень. Навіть пісні одного жанру відрізняються за розміром. Якщо у календарно-обрядовій ліриці можна виділити хоча б ряд пісень (тут купальських) зі спільним розміром, то у соціально-побутовому циклі та у побутових піснях вони різко відрізняються. Це спричинено тим, що у перших з названих, стабілізує обряд, в соціально-побутових передається життя тих чи інших верст населення, тому не завжди можливо дотримуватись розміру, а в ліриці про кохання взагалі важко, бо тут кожне слово — відображення тонких відтінків почуттів, емоцій, які переживають закохані.

Спільними ознаками всіх циклів можна назвати особливості рими, найчастіше вона жіноча або жіночо-чоловіча, іменникова, дієслівна або їх поєднання, не завжди точна. У строфіці теж багато спільного, найчастіше зустрічаються пісні з чотири- чи шестирядковою строфічною будовою. Відмінними є лиш пісні календарно-обрядового циклу, де переважає дворядкова строфічна будова. Римування, в основному, перехресне типу *абав* за умови точної рими, та *абвб*, якщо кінцева рима неточна, або суміжне *аа бб* тощо. Спільними є й фонологічні риси. Найчастіше пісням усіх циклів притаманні асонанси «а»-«о», рідше «и»-«і» та інші. Своєрідною є й алітерація: чумацьким пісням характерна, наприклад, шипляча на «ч», «ш», а пісням про кохання «л», «р».

Отже, твори збірки «Пісні рідного села», укладеної А. Путем, хоч різняться за змістом, мають багато як відмінних, так і спільних рис у своїй внутрішній поетичній будові. Спостереження над особливостями віршування народних пісень поглиблює розуміння жанрової специфіки, змісту творів, динаміки функціонування традиційної нематеріальної культури.

1. Білоус Н.М. Земля їх наша народила (з фольклорних записів на Житомирщині) / Н.М. Білоус // Поліський дивосвіт. Література рідного краю: Житомирщина : посібник-хрестоматія : в 2-х ч. — Ч. I: Критичний

огляд / за ред. канд. пед. наук С.О. Пультера. — Житомир, 2000. — С. 30—37.

2. Бурячок А.А. Словник українських рим / Бурячок А.А., Гурин І.І.; відпов. ред. Е.П. Кирилюк. — К.: Наукова думка, 1979. — 338 с.
3. Качуровський І. Строфіка / Ігор Качуровський. — К.: Либідь, 1994. — 272 с.
4. Качуровський І. Фоніка / Ігор Качуровський. — Мюнхен, 1984. — 208 с.
5. Колесса Ф.М. Ритміка українських народних пісень // Колесса Ф.М. Музикознавчі праці. — К.: Наукова думка, 1970. — 415 с.
6. Пісні рідного села / упоряд. А. Путь. — К.: Мистецтво, 1987. — 151 с.
7. Потебня А.А. Объяснение малорусских и сродных песен: Веснянки / А.А. Потебня. — Варшава, 1883. — Т. 1. — 274 с.
8. Потебня А.А. Объяснение малорусских и сродных песен: Колядки и щедровки. — Варшава, 1887. — Т. 2. — 810 с.
9. Словник тропів і стилістичних фігур / авт.-уклад. В.Ф. Святовец. — К.: Академія, 2011. — 172 с.
10. Федас Й. Досліджується... казка / Й. Федас // Друг читача. — 1987. — 30 липня. — С. 6
11. Штокмар М.П. Исследования в области русского народного стихосложения / М.П. Штокмар. — М.: Изд-во Академии наук СССР, Институт мировой литературы им. А.М. Горького, 1952. — 424 с.

Natalia Bobrovnytska

ON SOME PECULIARITIES OF VERSIFICATION IN FOLK SONGS

(after Songs of native village, a collection compiled by A. Put')

The article has thrown light upon a problem of specifics in functioning of folk versification presented by the songs of Zhytomyr land after Songs of native village, a collection compiled by A. Put'. The features of rhythm, rhyme, strophic and phonics traits of different genres have been analyzed. It is counted on specialists in folk-lore, literary critics and all folk poetry lovers.

Keywords: folk versification, rhythmic structure, verse size of song, rhyme, strophica, phonics of folk versification.

Наталія Бобровницька

ОСОБЕННОСТИ СТИХОСЛОЖЕНИЯ НАРОДНЫХ ПЕСЕН

(по сборнику «Песни родной деревни», сост. А. Путь)

В статье рассматривается проблема специфики функционирования народного стихосложения в песнях Житомирского края по сборнику «Песни родной деревни», составитель А. Путь. Проанализировано особенности ритмики, рифмы, строфики и фоники разных жанров. Рассчитано на фольклористов, литературоведов и всех любителей народной поэзии.

Ключевые слова: народное стихосложение, ритмическая структура, стиховой размер песни, рифма, строфика, фоника народного стихосложения.